

הפוליפוניה של המשמעות

זלטה זריצקיה

עתון 77, שנה י"ז, גל' 163-164 (תשרי תשנ"ד, אוגוסט-ספטמבר 1993)

תיאטרון "גשר", "האידיוט" - נטליה וויטולביץ וסשה דמידוב

במאזני צדק כה מוזרים? מסתבר כי כן. ה"אידיוט" ה"עברי" של יבגני אריה מנחית על ארץ הקודש נושא אקטואלי במיוחד: הנושא הקוסמי של החסד הגואל-המשיחי. בביצוע הנוכחי עולה דמות צעיר "מכוכב אחר", הייכן וטוב לב, אינטליגנטי, שברירי ודק, בעל לב שאינו מסוגל לשקר. דמות עולה חדש - נאיבי וזר להווייה הישראלית. מאחר שקיימת אמונה כי אפשר שהמשיח יבוא מרוסיה, מקבלת דמות זו כאן בארץ הקודש, ועכשיו, בתפר שבין שתי המאות, משמעות מיוחדת. אמנם, בתכניה מסווגת ההצגה "כסיפור של רצח", אבל החיזיון בנוי בפרספקטיבה הפוכה: כניתוח, חקירה שסופה כבר ידוע לו, לאידיוט, מלכתחילה. סוף שאותו הוא חווה בכוח האינטואיציה של לבו הרחמן. ברם, אין הוא יכול למנוע את האסון: בעולם השקר, תהליך ההתפוררות חזק מדי, הוא מתרחב ללא מעצורים, כמו תהליך אטומי או גידול ממאיר. על הבמה מצויים למעשה כל המאפיינים לקצה של חברה יציבה רק למראית עין: תלי שקרים ואשליות כספיות כמו רוחניות המתפתחים כאשר אין מבחינים עוד בגבול שבין המציאות לאי-המציאות,

שהוא? כלומר, הייתכן דו-שיח בין שתי התרבויות? בכוונתי להתייחס רק ל"אידיוט" המוצג בשפת הנביאים, מכיוון שלדעתי, הגירסה הרוסית שנועדה לקהל העולים והוותיקים, למרות התחושה הנפלאה שמשרה הדיבור המוכר, סובלת, מנוסטלגיה לגיטימית אמנם, אך מייגעת, ומאדהה אבהית מדי לקהל. מכיוון שהעברית רבת הרבדים מנוטרלת על-ידי הרגש של האינטונציות הרוסיות, תפקידה כאן אינפורמטיבי בלבד, ועיצוריה העמומים, הצרודים, רק מדגישים כרקע ולא משמעות את תוכן ההצגה. כפיצוי על חולשתם הלשונית הטבעית עדיין, משתדלים השחקנים להפיק מעצמם את המקסימום באמצעות המשחק. עובדה זו, בנוסף לאהדה הסלחנית מצד האליטה האינטלקטואלית הישראלית, מצליחה להפוך את העברית לערוץ תקשורת נוסף גם אם בלתי פורמלי. נוצר סוג של שפה פנימית וראשונית המייצרת מתח חיובי וכונה כפי שהיה ב'הבימה' בימיה הבראשיתיים. תפיסת כוח הטרורף כאמונה גואלת עליונה נשמרת גם בגירסה העברית ל"אידיוט" אבל הבמאי (והשחקנים) מוסיף לו משמעויות נוספות, כבדות משקל, ובכך כוחו הכפול של דוסטויבסקי בשפה אחרת. מהו האור שנושא בתוכו המטרורף מישקין? איזו אמת חדשה הוא מגלה לעולם? מדוע

ה"אידיוט" ה"עברי" של יבגני אריה מנחית על ארץ הקודש נושא אקטואלי במיוחד: הנושא הקוסמי של החסד הגואל-המשיחי

טרורפו - חולשת לבו הרחמן - מתגלה ככוח נבואי שאליו נמשכים כולם ("ונדבקים בו") כאל יום דין שבו אין משקרים עוד? היתכן הפיכתו של טיפוש תמים, מנודה, מוכה ונלעג בעליל, לדיין שבשמו מוציאים להורג, חנים ועשויים גם לתת מאה-אלף רובל?... בקיצור, הייתכן לשקול גורלות

מה אפשר עוד להמשיך ולהציג קלסיקה? מדוע היא מפתיעה בכל פעם מחדש? היכן טמון סוד שלמותה? ישנן יצירות אמנות בעלות אנרגיה רוחנית בלתי נדלית, שסוד שלמותן אינו פתור. הרומן של פ.מ. דוסטויבסקי "אידיוט" הוא טקסט חידה, פנטום בעל יופי מוזר, מפלצתי. הוא נוצר בסוף שנות ה-80 של המאה ה-19 מתוך הרהורי של דוסטויבסקי בקשר שבין עם לאדמתו. הקוראים בני זמנו נדהמו מהסבל האנושי והמהטרורף שברומן וקבלו אותו כאילו היה ורד שפרח בזוהמה. הרומן הוצג על במות רחבי אירופה: מווינה מוסקבה וריגה עד קרקוב לונדון ופריז. מאחורינו, כבר בבארות זכרוננו, שתי הפקות בלתי נשכחות: האחת של ג.א. טובסטונוגוב בברד"ת 1958, שם נזון מישקין המטוהר, האינטלקטואל המעודן, הדיסידנט שגורלו נגזר (א. ו. סמוקטונובסקי) מן האנרגיה השטנית וההרסנית של רוגוזין (י. לבדב). ההפקה השנייה היא קולנועית: סרטו של אי. פירייב בו כיכבה מעל לשפלות ונבזות העולם - נסטסיה פיליפובה יפהפיה, גסה, נועזת ונואשת (י. בוריסובה), אידיוטית יותר ממישקין עצמו (י. יעקובלב), שבגרסה זו בער ואף דעך בשקט (בסגנון ז'לטקוב המאוהב ללא תקווה מ"צמיד הנופך" לקופרין). נקודת המפגש של שתי ההפקות היא עצם חשיפת הטרגדיה של האמת הנסתרת - אומץ הכרת צער החיים האמיתי, הבלתי מקושט, על-ידי אנשים אמיתיים, ה"אידיוטים" בעיני החברה. לפיכך היו שתי ההפקות אקטואליות וטעונות חומר נפץ ברוסיה של שנות ה-60 וה-70. והנה, בישראל של שנות ה-90 מועלה המחזה שוב על-ידי תיאטרון "גשר" בבימויו של יבגני אריה. מה חדש מגלה הבמאי בצופן הישן של הסופר הידוע? איזה פן של ראיית עולמו הוא מציג? האם אפשרי במדינה כה יהודית להעלות ערך תרבותי כה רוסי כשלעצמו, ולהציגו כערך של תרבות יהודית כמות

הראשונה (שם נאבק על היציבות בעולם תחת הסיסמה: "השיטה מקדשת את האמצעים"), מתחלפת בדמות "המורד הלבן", לבוש בגד נקי ומבריק, אך מוזח ומקומט. חשוף חזה הוא שופך וודקה על ראשו - לטיהור.

הוא הפושע שבא להכות על חטא, לבקש מחילה ולנשק את מי שהיכה, בלי להבין עדיין, שהוא - בעצם - מצפון.

חיילובסקי מגלם כאן באופן מזהיר את אחד הנושאים העיקריים שהעסיקו את דוסטויבסקי: סבל ההתפכחות והחרטה הגואלת, מה שמאחד את מישקין עם רסקולניקוב ועם סבידריגילוב, עם בעלה של "הענווה" המתה, ועם רבים אחרים.

תפיסת ההתפכחות והתבונה המתעוררת כאמצעי היחיד לשחרור אינה מקרית, כי אם מייצגת עמדה פילוסופית כוללת של הבמאי ביחס לסיבות הבריחה מארץ המוצא ולמקומה של העלייה שלנו (הרוסית) בישראל: "עבדים היינו במצרים".

שובן של הדמויות אל האידיוט-מישקין, נצר לבית רוזן (ואולי בית דוד?) ושופט אנשי ביותר, מבטאת שחרור מעבודת רוחנית לשקר. זוהי יציאתם ויציאתנו אל חופש האמת, אל חוף מבטחים.

באפילוג, עומד לייב ניקולייביץ מישקין עצמו, מעל גופתה של נסטסיה פיליפובנה שהשתחררה ונגאלה לחלוטין, בחיוכו הסלחני, המגנטי, המזמין - כמו הבטחת מחילה, ותקווה של פסח.

נראה כי דוסטויבסקי, על-פי תפיסתו של תיאטרון "גשר", נמצא מתאים בהחלט לרוח החיים בישראל, והצלחתו הגדולה בקרב הקהל הישראלי, המשכיל, טבעית ביותר. ■

הולכת אמנם בעקבותיה של נסטסיה פיליפובנה ונראית כמוה, אך שלא כנסטסיה, היא אובדת, מכיוון שאינה מוכנה עדיין לכישלון רוחני מוחלט. כמו כן יש בידיה של נסטסיה נכס נוסף: אהבה טהורה שלא מן העולם הזה, אותה היא תופסת כגמול נצחי, סופי וחוקי.

הרעיון של "לא מן העולם הזה" בא לידי ביטוי גם בדמותו של מישקין, בחצי רמו וחצי חיוך של השחקן, בעיצוב הבמה, למעשה בתפיסה הכוללת של "גשר" למחזה. במערכה השנייה, מאחר שהכל מתהפך ונהרס, נותר האידיוט לבדו בעל שכל ישר... לפתע מסתבר כי עליו לחרוץ גורלות, דווקא הוא - יצור בעל ערכים אחרים, שלא מן העולם הזה. לכן, באות אליו הנפשות לווידי, משוחררות, ללא קליפת מגן חיצונית, כאילו נולדו מחדש תחת השפעתו.

על הבמה החשופה מתרומם הוא לבדו, בכורסת בית החולים המתנדנדת, ומחיצת עמודים לבנה, מגולפת, מעין פרוכת, חוצצת בינו ובין העולם כמוזבה. לכאן מביאים ומקריבים את הדברים הכמוסים ביותר, מי שאשיותם עדיין לא נהרסה.

באה ואפילו מתנתקת מכורסתה (אליה היא מחוברת כסמל חברתי), אשתו הנבגדת של הגנרל יפנצ'ין (מ. גושבה). תשומת לבו של מישקין והבנתו את השפלתה חיממו את לבה והיא "נדבקה בטירופו" כאמצעי להישרדות, לשמירה על שפיות.

ר. חיילובסקי מזעזע את האולם כגניה איבולגין רב ניגודים, מטורף ובלתי הולם: דמות המוות השחור המגוהץ והתחגיגי בחליפה ועניבת הפרפר שמן המערכה

בין המת והחי, העולם הזה והעולם הבא. מצב זה מוצא ביטוי גם בעיצוב הסצינות והדמויות; למשל, הגנרל איבולגין בביצועו המופלא של גריגורי לאמפה: הגנרל, לשעבר מעמודי התווך של המדינה, הוא למעשה שקרן בעל השראה וגנב בחסד, שאינו מבחין עוד בין שחור ולבן.

כמו כן לבדב על-פי פרשנותו המסוגגנת ב"רוח דוסטויבסקי", ומשחקן הלועג והחושפני של י. חלמסקי: לבדב הוא המטורף האמיתי שבהמון, עבד נרצע למיתוסים החברתיים בעטיים איבד כל כבוד אנושי, והוא מצייר דמות מפחידה בתפקיד המוביל-המנצח על מקהלה אפוקליפטית.

דוגמא נוספת היא סצנת "חופרי-הקבר" המעוצבת על-ידי אריה בדייקנות מתמטית: הגנרל יפנצ'ין (ל. קנבסקי), הרוזן טוצקי (ג. בגוב) וגניה איבולגין (ר. חיילובסקי, שלושתם נאספו ביום-הולדתה והמיועד גם לחתונה כפוייה) כמו להלוויה.

מכירתה המשפילה של חביבתם, נסטסיה פיליפובנה, מתפרשת כרצח כבודה כאשה. הטקס מסוגנן מאוד, והשלישיה בכגדים רשמיים-שחורים לבנים - מבצעת אותו בתנועות חגיגיות ומדודות.

נ. וויטילביץ מציגה ידיעה מעוררת כבוד ושקטה של הגיבורה את הסוף הבלתי נמנע: נסטסיה פיליפובנה בביצועה בוחרת במוות באופן מודע ובלתי מתפשר ומתעמתת בחושפנותה המקסימה והרת האסון עם עולם הנבלים המשגשג.

אין לה, לנסטסיה פיליפובנה, מגע עם הפונקציונרים החברתיים, היא חיונית מדי ומחפשת חום, לכן היא נמשכת הן לרוג'וזין והן למישקין: שניהם כנים, וזה מחמם.

למעשה, בכך טמונה הטרגדיה. איש מהם אינו מסוגל לשנות מה שנגזר מגורלה הקודם. יותר מכך, הם אוהבים אותה דווקא בשל הדיכאון שלה ומוכנותה למות, מה שהם תופשים כדרגה גבוהה יותר של מציאות.

בתודעתם היא היא יפה יותר, מכיוון שהיא קדושה מעונה ולמודת סבל, בעלת פני איקונין של מדונה, שהבינה והשלימה עם המשמעות של מה שקרה - וסבלה מטהר ומכפר על הכל.

על הרקע הקארמי, הגורלי של נסטסיה פיליפובנה, נשמעת ביתר שאת האינטונציה קורעת הלב של אגלאיה יפנצ'ינה (י. דודינה), המנסה לשווא להגן על התקווה האחרונה לאושר במאבק על אוהבה.

בעיבוד זה, משתנה באופן טרגי דמות העלמה גבוהת המעמד הכנה והטבעית, והולכת בדרכה של אשת אשפתות, כאקט של מרד במציאות השקרית והסתגלנית.

הדמות השבורה, הנעה בין גבהים לאשפתות, הדמעות ממעמקי התת מודע האנושי-יצירת, מולידות תמונות מדהימות בכוחן: אגלאיה בביצועה של י. דודינה,

תיאטרון "גשר" - "האידיוט" - יבגניה דודינה